

Karikatur av justisminister Otto Blehr i Vikingen, om norske myndigheters manglende årvåkenhet overfor utenlandske agenter og påvirkningsagenter i Norge under Første verdenskrig, Vikingen 1917 Vol. 55 Nr. 1-52

Norway as a battlefield of propaganda:

British and German influence during the First World War

Abstract: *The article examines both outright propaganda and other efforts to influence public opinion during World War I, focusing in particular on campaigns targeting neutral countries, with Norway as a critical case. New technologies and state institutions were employed to improve the control and dissemination of information, which became crucial as total war demanded the full mobilization of society. This necessitated centralized, systematic state-led initiatives to shape public opinion. In a global conflict, such efforts also had to extend not only to enemy populations but also to neutral nations. The article explores the influence campaigns through the establishment of new organizations that fostered close and integrated collaboration between state entities, media institutions and intellectual circles. By analysing this process, the article highlights Norway's pivotal geopolitical position in the European conflict, showing how the country became a key battleground for the propaganda efforts by both the Allies and the Central Powers, and how these efforts shaped Norwegians' perception of the war.*

Keywords: *propaganda, neutral countries, influence efforts, Norway, World War I, Germany, Great Britain.*

Fagfellelevert

Norge som propagandaslagmark: Britisk og tysk påvirkningsarbeid under første verdenskrig

Sammendrag: Artikkelen ser på propaganda og påvirkningsarbeid under første verdenskrig, særlig rettet mot nøytrale land og med et spesielt fokus på Norge. Ny teknologi, nye statlige institusjoner og effektiv kontroll med og formidling av informasjon ble essensielt, ettersom den totale krig krevde en total mobilisering av hele samfunnet, som nødvendiggjorde et sentralisert og systematisk statlig påvirkningsarbeid. Og under en global krig måtte dette arbeidet også utvides til motstanderbefolkningen og nøytrale land. Artikkelen tar for seg utviklingen av statlige påvirkningsorganisasjoner rettet mot egen og andres befolkning, og hvordan disse arbeidet for et tett og integrert samarbeid mellom statlige enheter, mediainstitusjoner og intellektuelle kretser. Gjennom analysen belyses Norges sentrale geopolitiske posisjon i en europeisk konflikt, og hvordan landet derfor ble en viktig arena for påvirkningsarbeidet til både de allierte og sentralmaktene, samt hvordan dette bidro til å forme nordmenns forståelse av hva krigen handlet om.

Emneord: Propaganda, nøytrale land, påvirkningsarbeid, Norge, Første verdenskrig, Tyskland, Storbritannia.

Nik Brandal
Førsteamanuensis, Oslo Nye Høyskole
nik.brandal@oslonh.no

Eirik Brazier
Førsteamanuensis, Universitetet
i Sørøst-Norge
eirik.brazier@usn.no

Innledning

Første verdenskrig tvang både krigførende og nøytrale nasjoner, inkludert Norge, til å mobilisere alle tilgjengelige menneskelige og materielle ressurser. Gjennom ny teknologi, effektivisering, og nye statlige institusjoner skulle nasjonen beskyttes og reddes fra den eksistensielle trusselen som den moderne totale krigen representerte.¹ Den nye formen for krigføring krevde mer enn soldater og våpen. Den krevde også en ideologisk mobilisering av hele samfunnet, som igjen nødvendiggjorde en sentralt styrt propaganda som tydeliggjorde nasjonens verdier og idealer, og bidro til å legitimere statens samfunnsinngripende politikk. Effektiv kontroll med- og formidling av informasjon, nyheter, og påvirkning av egen og andres befolkning ble en livsnerve i den nye staten som vokste frem under krigen. Den totale krigen ga politiske og militære ledere muligheten til å forme opinionen både i eget og andre samfunn.² En stor del av den eksisterende forskningslitteraturen har vært opptatt av hvordan de krigførende stater fremstilte og rettferdiggjorde krigen overfor egen befolkningen gjennom ulike former for propaganda.³ Propaganda og propagandakrigen må imidlertid også forstås i et videre perspektiv, internasjonalt, og da særlig hvordan både de allierte og sentralmaktene også søkte å påvirke befolkningen i nøytrale stater til fordel for den

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 40, 2024, årgang 21, s. 10-33, publisert oktober 2024.

Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 01, 2024,
url: https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2024/10/NMF-tidsskrift-01_2024.pdf
Artikkelen publiseres under lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0.

ene eller andre side.⁴ Med propaganda i denne artikkelen mener vi derfor utenlandsk påvirkningsarbeid rettet mot den norske befolkningen. Den kanskje mest sentrale metoden i dette arbeidet var rekrutteringen av- eller samarbeidet med nasjonale påvirkningsagenter, som kunne formidle og tilpasse budskapet til de lokale kontekstene. Skillet mellom påvirknings- og propagandaarbeid og spionasje kunne ofte være vanskelig å skille, og samtidens medier brukte som hovedregel begrepet «spion «aller «agent» som betegnelse for all aktivitet på vegne av de krigførende maktene på norsk jord.

Et av de mest interessante eksemplene på dette påvirkningsarbeidet er Norge. I norsk sammenheng har Første verdenskrig generelt vært et lite undersøkt tema. Lenge var forskningen dominert av spørsmålet om norsk nøytralitet, de økonomiske virkningene av krigen, og radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i etterkant av den russiske revolusjonen i 1917.⁵ Og selv om det i senere år har kommet noen studier av norsk presse og alliert og tysk etterretningsvirksomhet, så har disse bare i liten grad koblet dette opp mot propaganda.⁶ Et tema som er langt mindre utforsket er at en lang rekke norske statstjenestemenn, journalister, avisredaktører og kulturpersonligheter lot seg bruke som påvirkningsagenter for å fremme de alliertes eller sentralmaktens agenda. De krigførende maktens vektlegging av Norge som en viktig arena for påvirkning gjenspeilte landets viktige geopolitiske plassering i en krig hvor det europeiske kontinentet ble delt i to av skyttergraver. Den raskeste måten å sende personer, varer, og informasjon mellom den østlige og vestlige fronten var gjennom Skandinavia, som oftest med båttruten mellom Bergen og Storbritannia som enten første eller siste etappe. Norge ble dermed et viktig sted både for å sende og å motta informasjon.

Artikkelens problemstilling er hvordan det tyske og britiske propagandaarbeidet påvirket Norge under første verdenskrig, og i hvilken grad aktivitetene i Norge skilte seg fra det generelle propagandabildet.

Artikkelen anvender en historisk analysemetode for å undersøke bruken av propaganda og påvirkningsagenter i Norge under første verdenskrig. Denne metodikken krever en grundig gjennomgang av både primær- og sekundærkilder, inkludert historiske dokumenter, avisartikler, offisielle rapporter og tidligere forskning. Ved å analysere samtidige nyhetsartikler, politirapporter, samt etterretningsrapporter fra norske, britiske, og tyske myndigheter, søker artikkelen å kartlegge og forstå hvordan propaganda ble utformet og distribuert, samt identifisere de aktørene som hadde en rolle i å forme offentlig mening i Norge i denne perioden. I forlengelsen av dette har vi støttet oss på E.H. Carrs historiemetodiske tilnærming i møte med komplekse historiske fortellinger og kildemateriale. Carr er opptatt av å fremme en kritisk tilnærming til hvordan historikere velger og tolker kilder, noe som er essensielt for å forstå sammenhengen mellom historiske fakta og forskerens subjektivitet. Dette perspektivet er avgjørende når man skal vurdere hvordan forskjellige narrativ om krig og propaganda har blitt fremstilt og mottatt i ulike epoker.⁷

Det teoretiske rammeverket for artikkelen bygger blant annet på perspektiver fra politisk kommunikasjon og mediastudier, med særlig fokus på teorier om propagandaens makt og dens rolle i internasjonal politikk.⁸ Dette omfatter arbeidene til John Horne, David Welch, og Troy R. E Paddock, som alle tre har utforsket ulike aspekter av propagandaens anvendelse og effektivitet under første verdenskrig. Denne tilnærmingen bidrar til å forklare hvordan og hvorfor propaganda utviklet seg til å bli et sentralt verktøy i krigføringen, ikke bare for å mobilisere egne borgere, men også for å påvirke oppfatninger og politikk i nøytrale land som Norge. Welch har blant annet undersøkt propagandaens rolle i å forme offentlige meninger og holdninger under konflikter, spesielt hvordan medier har blitt brukt til å fremme politiske og militære mål.⁹ Paddock har studert propagandaens transnasjonale natur og dens evne til å krysse grenser, påvirke internasjonal opinion og involvere seg i det politiske livet i nøytrale land.¹⁰ Til sammen gir disse forfatterne et teoretisk rammeverk for å forstå hvordan propaganda fungerer som et makt-

verktøy i moderne krigføring og internasjonal politikk.

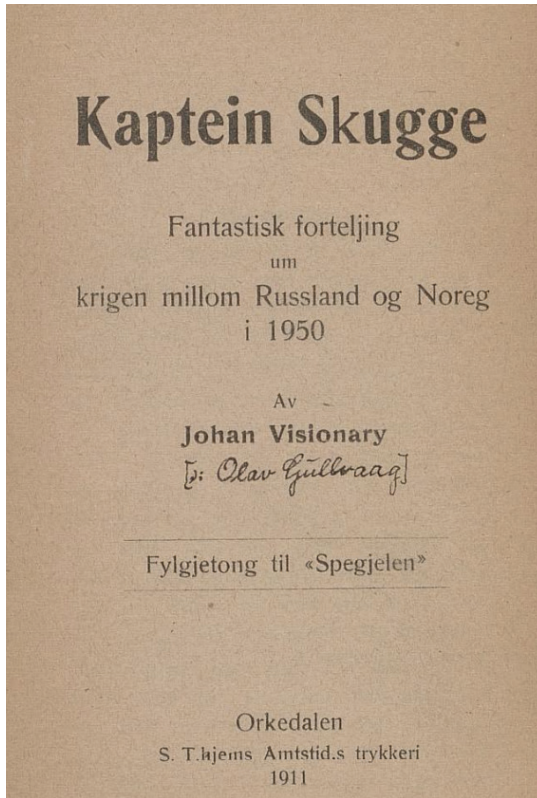
Et annet viktig teoretisk forankring for artikkelen er hvordan krigen fundamentalt transformerte statens rolle i både de krigførende land og Norge. Krigen forårsaket en eksistensiell krise i de fleste europeiske stater samtidig som fremveksten av moderne overvåkningsteknologi ga nye muligheter til å samle inn informasjon om egen befolkning. Denne ble i neste omgang brukt til å utforme politikk der staten grep lenger inn i privatsfæren enn på noe tidligere tidspunkt i historien. Første verdenskrig signaliserte dermed slutten på en laissez-faire-stat, og et startpunkt for en mer aktiv og inngripende stat. På den ene siden kan en slik utvikling forstås som en del av den fremvoksende moderne statsmakt, som James C. Scott har observert, en rasjonaliseringsprosess ledet av moderne byråkrati for å gjøre samfunnet mer «lesbart».¹¹ På den andre siden var veksten av en mer sofistikert overvåkningsstat også delvis et svar på en dypere strukturell eller filosofisk krise forårsaket av konflikten, da liberale idealer og håp fra førkrigstiden ble knust under vekten av industriell krigføring.¹² Denne siste krisen førte til en kamp for orden, kontroll og struktur gjennom å bruke statsmakten aktivt til å transformere samfunnet med utgangspunkt i utopiske ideer.

Artikkelen undersøker fremveksten av målrettet statlig propaganda, og viser hvordan særlig britiske og tyske myndigheter søkte å påvirke norsk opinion gjennom ulike strategier. Vi vil først se på de krigførende landenes oppbygging av organisasjoner for å drive påvirkningsarbeid, med hovedvekt på Tyskland og Storbritannia.¹³ Derest vil vi se på hvordan forskjellene i påvirkningsarbeidet, både i form og i hvor vellykket den var, kom til uttrykk i Norge som case. Mens den norske forståelsen av årsakene til krigen og skylden for krigsutbruddet i 1914 var splittet mellom pro-tyske og pro-britiske fraksjoner, hadde det norske samfunnet i 1918 fullt og helt akseptert det allierte narrativet om en sivilisasjonskrig mellom tysk autokrati og angloamerikansk demokrati. Vår konklusjon er at påvirkningsarbeidet er en viktig forklaring for at den pro-britiske vendingen av norske opinionen.

Førkrigspropaganda

Propagandakrigen begynte lenge før krigserklæringene i august 1914. I den grad vi kan finne et startpunkt, var det den tyske samlingen i årene 1866-71 og seieren over Frankrike i 1871 som etterlot Tyskland som den sterkeste økonomiske og militære makten på det europeiske kontinentet.¹⁴ Dette utfordret den eksisterende maktbalansen i Europa, og frykten for et sterkere Tyskland kom særlig til uttrykk i populærkulturen generelt og media spesielt. Et av de tidligste eksemplene er George Tomkyns Chesneys bok *The Battle of Dorking: Reminiscences of a Volunteer* (1871), som handlet om en fiktiv prøyssisk invasjon av De britiske øyene.¹⁵ Lignende fortellinger dukket, kanskje ikke overraskende, også opp i Frankrike. Émile Driant (som skrev under pseudonymet Capitaine Danrit) ga ut flere romaner innenfor sjangeren 'guerre imaginaire', der temaet var en framtidig fransk krig med Tyskland og Storbritannia. Eksempel på det første var *La Guerre de demain* (1888), og det siste *Guerre fatale: France-Angleterre* (1902).¹⁶

Stormaktenes frykt for Det andre riket ble i noe grad dempet av den tyske kansleren, Otto von Bismarcks maktbalansepolitikk, men etter hans avgang i 1890 ble denne endret til en mer aggressiv og imperialistisk politikk.¹⁷ Det fremste uttrykket var marinekappløpet med Storbritannia fra 1897, som utfordret en hovedsøyle i det britiske imperiet: sjøherredømmet. For et Storbritannia som hadde dominert på verdenshavene siden slutten på 1500-tallet og var avhengig av sjøen både for matforsyning og råvarer til industrien, førte den tyske opprustningen til betydelig frykt. Dette ble raskt utnyttet av britiske aviser, som kunne tjene penger på å serialisere bøker om den store tyske faren som Erskine Childers' *The Riddle of the Sands: A Record of Secret Service* (1903) og William Le Queux' *The Invasion of 1910* (1906). Særlig konservative aviser under pressebaroner som Alfred Harmsworth, Lord Northcliffe og Max Aitken, Lord Beaverbrook var aktive i å spre anti-tyske fortellinger i denne perioden.¹⁸

Kaptein Skugge: Fantastisk forteljing um krigen millom Russland og Noreg i 1950 av Olav Gullaag fra 1911 var et eksempel på norsk invasjonslitteratur i årene før Første verdenskrig.

hvor økt skolegang og urbanisering skapte et marked for masseproduserte kulturprodukter.²⁴ Ved krigsutbruddet i 1914 eksisterte det et publikum som stod klare til å konsumere fortellinger om krigen, og som propagandaen dermed hadde lett tilgang til. Et sentralt poeng er samtidig at invasjonslitteraturen påvirket opinionen, og skapte et press mot politiske og militære beslutningstakere om å handle, uavhengig av at dette var fiksjon og ikke gravejournalistikk eller etterretningsarbeid. Og den ble også skruppelløst benyttet til å mobilisere støtte til ulike politiske prosjekter av aktører innenfor justis- og forsvarsfeltet i kampen om offentlige ressurser.²⁵ Det mest dramatiske eksempelet i Norge er endringene i innvandringslovene under første verdenskrig. I 1901 hadde Stortinget med stort flertall vedtatt en av Europas mest liberale innvandringslover. Etter utbruddet av verdenskrigen i 1914 ble forestillingene fra invasjonslitteraturen brukt til å spre frykt for at dersom Norge ikke stengte grensene kom landet til å ende opp som – med justisminister Lars Abrahamsen fra Venstre sine ord i Stortingsdebatten – «Europas kloakk.»²⁶ I forkant av den samme debatten hadde sjefen for Opdagelsespolitiet i Kristiania (tilsvarende dagens PST), Johs. Søhr beskrevet migrantene som reiste gjennom Norge som «menneskelig avfall».²⁷ Og propagandaen virket. I 1915 vedtok Stortinget drastiske innskjerpinge

Guerre imaginaire-litteraturen var heller ikke begrenset til de krigførende landene. Selv i det fredelige Skandinavia fikk denne sjangeren et gjennomslag i årene før 1914. En svensk versjon er Iwan T. Aminoffs romaner *Kriget. Norge-Ryssland* (1905) og *Invasion* (1912).¹⁹ I Norge hadde invasjonslitteraturen i årene etter selvstendigheten fra Sverige ofte handlet om faren for en svensk invasjon, og som Christian Melby har påpekt, gjerne tilknyttet kontrafaktiske framstillinger av hva som kunne ha hendt i 1905.²⁰ Et eksempel på dette er romanen *Det nye Norge: Kriget 1905* (1906), som ble gitt ut av pseudonymet Munk.²¹ Men det fantes også andre trusselbilder, for eksempel *Kaptein Planke, Chef for Valkyrien, og krigen i 1914* (1902) som handlet om en framtidig krig med USA, og Olav Gullaags *Kaptein Skugge: Fantastisk forteljing um krigen millom Russland og Noreg i 1950* (1911). Denne gikk først som føljetong i Trondheimsavisa *Spegjelen*.²² Et siste eksempel er Øvre Richter Frichs *Flyvefisken: En roman fra verdenskrigen 1921* (1914), som også hadde gått som avisføljetong først. Til dette kom utgivelsen av en lang rekke utenlandske romaner i samme sjanger, som ifølge Melby viser at det også i Norge var et betydelig marked for invasjonfortellinger.²³

Her passer Norge inn i David Budgens analyse av den generelle utviklingen på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet,

bevegelsesfriheten, både over landegrensen og internt i Norge, som hadde vært utenkelige bare noen få år i forveien, og som utover i mellomkrigstida skulle få store konsekvenser for norske minoriteter – i særdeleshet romfolket.²⁸

Krigsskyldpropaganda

Også krigsskyldpropagandaen startet før selve krigen. Alt i dagene rett etter drapet på den østerriksk-ungarske tronfølgeren, Franz Ferdinand, 28. juni 1914, begynte de europeiske stormaktene å anklage hverandre for med vilje å ha startet konflikten. I Russland ble erkehertug Franz Ferdinand fremstilt som en krigshisser som hadde ønsket krigen velkommen. Dette skjedde gjennom at dokumenter, med fransk hjelp, ble forfalsket og tilbakedatert for å rettferdiggjøre støtte til Serbia mot Østerrike-Ungarn. Slik prøvde den russiske og franske propagandaen å gjøre Serbia til et offer, i stedet for en overgriperstat som hadde stått bak, eller i det minst godkjent, et politisk drap på et annet lands statsoverhode.²⁹

Da krigen brøt ut i august fikk denne propagandaen umiddelbar drahjelp fra den tyske krigføringen. Tyskernes angrepsplan i vest, Schlieffenplanen, gjorde det nøytrale Belgia om til en krigsskueplass, og det uprovoserte angrepet på et nøytralt land ga den britiske utenriksministeren Grey den unnskyldning han trengte for å overbevise skeptikerne i regjeringen og opposisjonen i parlamentet om at militær motstand mot Tyskland, og dermed også Østerrike-Ungarn, var eneste løsning.³⁰ For å legitimere den britiske krigsdeltakelsen vokste det dermed frem en fortelling i begynnelsen av august 1914, godt hjulpet av propaganda, om 'det tapre lille Belgia' som på uskyldig og brutalt vis var blitt trukket med i storkrigen og så utsatt for de mest bestialske tyske overgrep. 'Poor little Belgium', stakkars lille Belgia, var blitt utsatt for et overgrep som skapte sympati og støtte, også i Norge. En velkjent og mye brukt karikatur av en tysk soldat som løfter to avkuttete hender i været har blitt stående et symbol på tyske overgrep mot belgiske sivile. I ettertidens lys framstår det som heller ironisk at bildet var en bedre beskrivelse av den belgiske konges terrorstyre i Fristaten Kongo, som først hadde blitt stoppet etter stort internasjonalt press seks år tidligere.³¹ Det historikere har kalt 'grusomhetspropaganda' skulle bli den mest sentrale delen av den allierte propagandainnsatsen under hele krigen, ikke minst rettet mot allierte land.

Selv om krigspropaganda ikke var et nytt fenomen i 1914, var likevel første verdenskrig, som den tyske historikeren Stig Förster har anført, den første væpnede konflikten der systematisk bruk av propaganda var en integrert del av krigføringen.³² Parallelt med krigsutbruddet i august 1914 begynte alle de krigførende statene med koordinerte og målrettede operasjoner for å påvirke befolkningen og mobilisere støtte til krigføringen. Hovedbudskapet var at fienden var i stand til å gjøre ufattelig grusomme handlinger, noe som derfor nødvendiggjorde den totale mobiliseringen av hele samfunnet.³³ Propagandaen, som var preget av en overdreven og karikert stereotypisering av fiendens karakter, kultur og historiske utvikling, rettet seg særlig til egen befolkning for å mobilisere støtte til det som etter hvert ble en langvarig og kostbar krig, men også mot nøytrale land som Norge.

Ifølge Steffen Bruendel hadde propagandaen fire hovedformål: demoralisere fienden, skape optimisme blant egne soldater, mobilisere egen sivilbefolkning, og påvirke nøytrale.³⁴ Ut fra dette lå fokuset særlig på spørsmålet om 'ugjerninger', forstått både som krigsforbrytelser etter datidens internasjonal lov, og som umoralsk bruk av ekstrem vold.³⁵ Som Mark Connelly har påpekt, var det å viske ut forskjellene mellom det som var lovlig innenfor humanitærretten i snever forstand og det som var et brudd på etiske og kulturelle normer i vid forstand et sentralt motiv i propagandaen, og særlig i den britiske.³⁶ Fortellinger om tyske ugjerninger ble brukt til å framstille 'the Hun' – tyskeren – som et særlig brutalt og militarisert folkeslag i motsetning til de liberale og moderne verdiene som de selv stod og kjempet for.³⁷ Slik forsterket De allierte bildet av Tyskland som overgriper og sin egen krigføring som rettferdig, noe

'The rape of Belgium' er et eksempel på propagandatekst, publisert i *New York Tribune*, november 1917, s.14.

som definitivt hadde stort gjennomslag overfor egen befolkning, men også opinionen i nøytrale land. Det kanskje beste eksempelet i så måte er USA.³⁸

Et illustrerende eksempel er forskjellene i framstillingen av to saker som juridisk sett er nokså identiske: henrettelsene av den britiske spionen Edith Cavell og den tyske spionen Margaretha Geertruida Zelle, bedre kjent som Mata Hari. Cavell ble i 1915 dømt til døden av en tysk militærdomstol i det okkuperte Belgia for å ha hjulpet 250 britiske krigsfanger å rømme. Dommen var i tråd med landkriksreglementet, men ble en pr-katastrofe for Tyskland som de allierte utnyttet på særdeles effektiv måte. Av de rundt 70 avisartiklene om saken i norske aviser om saken var det ingen som forsvarte Tyskland. Tvert imot var Aftenposten anklage om at tyske myndigheter hadde «[lagt for dagen] hensynsløshed og falskhed» mer typisk.³⁹ Men da Tyskland prøvde å gjøre det samme etter at Frankrike henrettet Mata Hari to år senere skapte det knapt noen reaksjon, verken i de allierte befolkningene eller i nøytrale land.⁴⁰ I norske aviser fikk Mata Haris skjebne omtrent like mye oppmerksomhet som Cavell målt i antall oppslag, men denne gangen var det knapt noen

negative stemmer å spore. Morgenpostens beskrivelse av henne som opportunistisk, «meget spillelysten [som] søkte sine Ofre mellem Rike» var den gjengse framstillingen.⁴¹ Den samme mottagelsen fikk tyske beskyldninger om at de allierte brukte ulovlig ammunisjon, at russiske soldater begikk krigsforbrytelser mot den tyske sivilbefolkningen i Øst-Preussen, eller at den belgiske sivilbefolkningen hadde lemlestet sårede tyske soldater. Faktisk er det, så langt det har vært mulig å undersøke, ingen omtaler av de tyske beskyldningene i norske aviser fra krigsårene.

Et paradoks her er samtidig at de alliertes overfokusering på tyske 'ugjerninger' gjorde at faktiske krigsforbrytelser, inkludert det tyrkiske folkemordet på den armenske befolkningen i 1915 og 1917, ble underspilt.⁴² Dette illustrerer samtidig også godt propagandaens selektive natur og dens evne til å forme offentlig opinion. De alliertes ensidige fokus på tyske overgrep bidro til å skape et narrativ om de 'siviliserte' versus de 'barbariske' nasjoner. Denne fortellingen overskygget ikke bare det tyrkiske folkemordet på armenerne, men viser også hvordan propaganda ikke bare er et verktøy for å mobilisere støtte, men også et middel for å forme den kollektive historieforståelsen, ofte på bekostning av en mer nyansert og helhetlig virkelighetsoppfatning.

Dette gjenspeiler samtidig også et annet sentralt poeng; den allierte, og særlig den britiske, propagandaen var rett og slett bedre enn den tyske. Den kom i gang raskere, spilte på et bredere register av virkemidler, og den var langt bedre organisert.

Alliert påvirkningsarbeid

Det første dedikerte propagandakontoret i et alliert land, *Maison de la Presse* (Pressens hus), ble opprettet i Frankrike alt 3. august 1914. Hvor raskt dette ble til et effektivt verktøy ser vi i dagboknedtegnelsene

til den norske utenrikskorrespondenten Frøis Frøisland bare fire dager senere. 7. august forteller han om hvordan han måtte sende alle sine telegrammer hjem til Aftenposten via den franske sensuren, noe som fikk konsekvenser for innholdet: «Forleden dag blev der strøget flere sætninger.»⁴³ Det er samtidig tydelig at Frøisland ikke så den strenge kontrollen med pressen som problematisk, snarere tvert imot. Han mente at det tjente den franske pressen «til ros, at den – paa trods af al indre splid og ugreie – i disse kritiske dage forstaar at 'holde mund', hvor det gjelder det samlede lands interesser.»⁴⁴ Etter hvert fikk kontoret også ansvar for å sende utenlandske journalister, særlig fra nøytrale land, til fronten, noe som også inkluderte norske journalister som Frøisland.⁴⁵

Det første britiske kontoret ble opprettet samme dagen som Frøisland første gang møtte fransk sensur. *The Press Bureau* hadde ansvar for sensur og kontroll med kommunikasjon mer allment innenfor det britiske imperiet og ved fronten. I september samme år ble så *Wellington House*, også kjent som 'Krigspropagandakontoret' opprettet, med hovedansvar for Det britiske samveldet og nøytrale land – i særlig grad USA, før det våren 1918 kom til et eget departement, Ministry of Information.⁴⁶ I løpet av krigen involverte det britiske propagandaarbeidet til sammen fjorten departementet og offentlige kontor, inkludert Utenriks- og innenriksdepartementene, Krigs- og finansdepartementene, og MIS- og 6.

Som med Frøisland i Paris, sørget også de britiske myndighetene for å ha et tett og godt forhold til journalister fra nøytrale land. For mesteparten av krigen var det tre faste norske korrespondenter i London: Ella Anker for Dagbladet, Niels Kittelsen for Aftenposten og Mons M. Mjelde for Tidens Tegn, alle blant Norges mest fremtredende journalister i samtiden og – som vi vil se under – alle var utpreget pro-britisk. Anker, som kom fra en av Norges ledende familier og hadde lenge vært involvert i politikk, fredssak og kvinnesak, hadde vært *Dagbladets* korrespondent i London siden 1912. Hun var nærmest intenst engelskvennlig og tilsvarende dypt tyskfiendtlig. Mjelde var en av norsk presses veteraner; han hadde blant annet vært sjefsredaktør i VG og hadde oppholdt seg i London siden 1914. Kittelsen var den som hadde vært lengst i London av de tre, helt siden 1900. De pro-britiske holdningene gjenspeilet seg i sakene de skrev for sine norske oppdragsgivere, og det krevde lite av britiske myndigheter for å få dem til å gjengi den offisielle propagandaen.⁴⁷

Samarbeidet mellom propagandainstitusjonene og den britiske pressen var om mulig enda tettere enn med journalister fra nøytrale land som Norge. De offentlige kontorene koordinerte med en lang rekke private initiativ, inkludert, som vi alt har sett, store medieiere som Lord Northcliffe (*Daily Mail*, *The Daily Mirror*, *The Times*, og *Sunday Times*), og Lord Beaverbrook (*Daily Express*, *Sunday Express*, og *Evening Standard*).⁴⁸ De samme personene som hadde vært sentrale i å spre invasjonpropagandaen før krigen, ble dermed også sentrale i å spre propaganda under krigen. I større grad enn i Frankrike og Tyskland fungerte dermed det britiske påvirkningsarbeidet som et offentlig-privat samarbeid, hvor private aktører – personer og bedrifter – i praksis både koordinerte og utførte oppgaver på vegne av staten.

Tysk påvirkningsarbeid

Men det allierte propagandaarbeidet i hvert enkelt land var sentralisert under en felles ledelse og tett integrert i den øvrige krigføringen, tok utviklingen i Tyskland en annen retning og lenger tid. Etter innføring av unntakstilstand 31. juli 1914 overtok Generalstaben kontrollen med all krigskommunikasjon. Utenom at det ble satt opp provisoriske pressekonferanser for å kommunisere den offisielle versjonen, var den tyske propagandaen i denne fasen stort sett improvisert.⁴⁹ Først i oktober ble det opprettet et eget kontor i Utenriksdepartementet – *Zentralstelle für Auslandsdienst* – som hadde ansvar for propaganda mot fiendtlige og nøytrale land, men dette samarbeidet lite med andre deler av statsapparatet, og knapt i det hele tatt med Generalstaben. Den siste delte i tillegg, for sikkerhetsskyld, påvirkningsarbeidet

mellom to kontor: IIIb, som var hærens etterretningsavdeling, og N-Abteilung, som var tilsvarende for marinen. Begge disse to drev med ulike operasjoner i Norge og andre nøytrale land, men samarbeidet bare i svært begrenset grad.⁵⁰

Det nærmeste vi finner av en koordinert propagandainstitusjon var det halv-statlige *Wolffsche Telegraphenbüro* (WTB) som samarbeidet med offentlige institusjoner i å spre den offisielle tyske versjonen både innen- og utenlands. Som vi vil se, så vakte WTBs forsøk på å spre pro-tyske nyheter i norske aviser betydelig bekymring blant britene i de første årene av krigen, før den uavgrensede ubåtkrigen i 1917 svingte den norske opinionen i britisk retning.⁵¹ Først i februar 1918 ble det opprettet et eget tysk pressekontor og så et sentralt koordineringskontor for propaganda – *Zentralstelle für Heimatdienst* (ZfH). Som de tidligere forsøkene på sentralisering utenfor overkommandoens kontroll møtte også dette på betydelig motstand, både fra det militære og fra andre deler av statsapparatet, som stort sett ignorerte ZfHs direktiver. Kompetansestriden ble først løst med opprettelsen av et Sentralkontor for propaganda i august 1918, da krigen for de fleste praktiske formål var tapt for Tyskland.⁵² Resultatet ble ifølge Steffen Bruendel at den tyske propagandainnsatsen aldri fikk en koordinert og enhetlig framstilling av det tyske ståstedet, noe som gjorde den mindre effektiv enn den allierte.⁵³ Det hjalp heller ikke at den alt fra starten av ble preget av å være defensiv, et forsvar mot allierte beskyldninger. Dette skapte en asymmetri mellom de to sidene, særlig i kampen om å vinne opposisjonen i de nøytrale landene.

Til dette kom at den tyske propagandaen, som nevnt over, framstod som langt mer amatørmessig enn den allierte. Dette er kanskje best illustrert gjennom oppropet *An die Kulturwelt* – 'Til kulturverden', som ble signert av 93 ledende tyske kunstnere og intellektuelle 4. oktober 1914. Her ble ikke bare ugjerningene på okkupert område benektet, men også at Tyskland hadde noe skyld for krigen eller hadde forgrepet seg mot belgisk nøytralitet. Tvert imot hevdet underskriverne at de allierte påstandene om at dette var en krig mot tysk militarisme var et forsøk på å skjule at det egentlig var en krig mot tysk kultur. Det krigen egentlig handlet om å forsvare den tyske kulturnasjonen og arven fra «Goethe, Beethoven og Kant», noe som var like viktig som å forsvare «hjemmet og landet».⁵⁴

Samtidig må disse eksemplene på tysk propaganda vurderes opp mot hva som var formålet. I følge Vanessa Ther var den først og fremst drevet av en frykt for at fiendens propaganda kunne mobilisere den tyske befolkningen mot staten og krigføringen, og at den derfor måtte skjermes og påvirkes til å stole på den offisielle tyske forståelsen.⁵⁵ Der fransk og britisk propaganda siktet mot å mobilisere og forene befolkningen gjennom inkludering og samhandling, handlet den tyske mer om å få befolkningen til å passivt akseptere den offentlige versjonen av virkeligheten.⁵⁶ Målet var å holde det som alt i august 1914 ble omtalt som 'Burgfrieden' – borgerfreden, en uoffisiell, nasjonal sivilsamfunnsfred som la et lokk på alle diskusjoner og krangler som hadde preget årene før krigsutbruddet og bevare den sosiale orden intakt gjennom krigsårene.⁵⁷ Dette virket på kort sikt, men så snart soldater begynte å komme tilbake fra fronten med andre versjoner av krigføringen, undergrov det tilliten til all informasjonen som kom fra myndighetene og fra media.⁵⁸ Og i nøytrale land, som var utsatt for propaganda fra alle sider, så hadde den vinklingen svært liten effekt. Norge er i så måte et tydelig eksempel på akkurat dette.

Propagandakrigen i Norge

Som nevnt innledningsvis var påvirkning overfor nøytrale land en sentral del av propagandaarbeidet, og her ble det særlig lagt vekt på å mobilisere og samarbeide med lokale personer som kunne påvirke sin egen opinion. Da krigen brøt ut i 1914 gikk det i Norge en grovinndeling mellom de pro-allierte i næringslivet, de politiske miljøene og størstedelen av norsk presse på den ene siden, og pro-tyske aktører i kulturlivet og academia på den andre.⁵⁹ På sett og vis var dette også en kulturkrig mellom de

som så på tysk inspirert kulturdannelse som et nødvendig vern mot skadelig angloamerikansk kommersialisme, og de som så på den angloamerikanske kulturen som et forbilde for Norge. Hovedarenaen for denne krigen var den norske offentligheten generelt, og avisspaltene spesielt, hvor den teknologiske utviklingen i tiårene før krigen hadde førte til mer bruk av bilder, billigere aviser, som igjen førte til økt sirkulasjon.⁶⁰ Krigen var i tillegg godt stoff som solgte aviser, noe som reduserte de kritiske vurderingene av hvilke saker som ble satt på trykk.

Tyske og britiske diplomater var tidlig ute med å forsøke å påvirke både norske byråkrater, politikere, presse, og befolkning. Storbritannias minister i Kristiania, sir Mansfeldt Findlay, var for eksempel i løpet av krigsårene i jevnlig kontakt med Utenriksdepartementet i et forsøk på å få departementet til å øve press på norske aviser i deres omtale av Tyskland og tysk krigføring, da særlig ubåtkrigen.⁶¹ Tyske diplomater, på sin side, arbeidet hardt for å fremme sitt lands sak og motvirke britiske påvirkningsforsøk. De forsøkte å forme norsk offentlig opinion til fordel for Tyskland ved å benytte seg av ulike metoder, inkludert direkte kontakter med norske medier og politiske ledere. Britisk og tysk press mot det norske byråkratiet for å få bekreftet deres fremstilling av konflikten som sannheten, illustrerte den komplekse og ofte skjulte propagandakrigen som foregikk i kulissene, men de krigførende parter var heller ikke fremmede for å direkte påvirke leveransen av nyheter om krigen. Både på tysk og britisk side ble det tidlig klart at journalistyrket passet perfekt både for propaganda- og spionvirksomhet, ofte i kombinasjon. I løpet av krigsårene ble derfor flere tyske og britiske journalister, enten bosatt i Norge fra før krigen eller sendt til landet, benyttet til både å spre og samle informasjon og propaganda.

Tyske påvirkningsagenter

Pastor Hermann Günther i den tyske kirken i Kristiania, Franz Leiffolts (*Leipziger Abendzeitung*), polarforsker og journalist Wilhelm Filchner (*Vossische Zeitung*), og Ernst Harthern (*Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung*) er eksempler på tyske påvirkningsagenter i Norge. Mens Günther og Harthern var fastboende alt før krigen ble de andre to sendt av tysk etterretning for både å forsøke å kunne påvirke norsk opinion, men også for å samle informasjon og organisere spionnettverk. Patriotisme og lojalitet ovenfor Tyskland motiverte dem til å produsere positive nyhetssaker om Tysklands innsats i krigen som de forsøkte å spre til et norsk publikum, samtidig som de rapporterte tilbake til den tyske offentligheten om det de kom over av sympati for Tyskland i Norge.⁶² Det siste utvilsomt med mer suksess enn det første. Det var imidlertid en forskjell mellom Harthern og Günther. Begge var patrioter som arbeidet aktivt for å forsvare Tyskland, blant annet gjennom å fungere som kontaktperson og tilrettelegger for andre tyske påvirkningsagenter, men Günther holdt seg, som vi vil se, i hovedsak på armlengdes avstand fra den tyske etterretningsvirksomheten. Det er samtidig illustrerende for den manglende koordineringen av tysk propagandavirksomhet at ingen av dem hadde kontakt med den tyske ambassaden i Kristiania eller de tyske konsulene i de ulike havnebyene som de besøkte.

Franz Leiffholts ble sendt til Norge sommeren 1916 av den tyske marinens etterretningsavdeling (*Nachrichten-Abteilung*) under dekke av å være korrespondent i Norge for *Leipziger Abendzeitung*. Leiffolts primære oppdrag var å rekruttere noen som kunne reise til Storbritannia for å samle informasjon, fortrinnsvis en journalist. Hans eget journalistiske arbeid var dermed i beste fall et sekundært prosjekt.⁶³ Omtrent samtidig med Leiffolt kom også den kjente polarforskeren Dr. Wilhelm Filchner (1877-1957), offisielt for å avløse Harthern som korrespondent for *Vossische Zeitung* ettersom Harthern følte det var blitt for mye arbeid å være korrespondent for to aviser samtidig. Filchner hadde allerede gode kontakter i Norge og var vel ansett etter sine vitenskapelige ekspedisjoner til både Tibet i 1903-05 og Sydpolen i 1911.

Offisielt var Filchner journalist, men han søkte også å styrke tyske-norske relasjoner. Han var derfor

Polarforsker Wilhelm Filchner og Ernst Harthern arbeidet begge som påvirkningsagenter for Tyskland i Norge under første verdenskrig.

opptatt av å forebygge et mulig brudd mellom Norge og Tyskland, en risiko han så som reell. I dette arbeidet søkte han støtte fra prominente norske personer. I Bergen tok han kontakt med professor Bjørn Helland-Hansen og den tidligere statsministeren Christian Michelsen. Han utvidet senere sitt initiativ ved å appellere til Fridtjof Nansen. Under et møte med Nansen og Helland-Hansen, i november benyttet Filchner anledningen til å legge frem sitt fredsforslag. Hans visjon inkluderte flere fredsfremmende tiltak, blant annet som en appell til USAs president Woodrow Wilson fra fremstående norske borgere.⁶⁴

Filchners aktiviteter i Norge var imidlertid ikke begrenset til fredsarbeid. Gjennom Harthern møtte han viktige personer som utenriksminister Ihlen, statsminister Knudsen, og flere ledende avisredaktører i både Kristiania og Bergen. Tidligere hadde Harthern forsøkt å etablere et samarbeid med lokale journalister i Bergen for å videreformidle nyhetstelegrammer fra Bergen til Tyskland, da nyheter fra britiske og amerikanske aviser nådde Bergen en dag tidligere enn Kristiania. Dette pressearbeidet ble overtatt av Filchner, som etablerte Ullsteins pressebyrå i Haakonsgate 1 i Bergen.⁶⁵ Fredsarbeidet og journalistvirksomheten samt pressebyrået fungerte imidlertid som et dekke for en spionring organisert av den tyske marinen i samarbeid med det tyske Ullsteinforlaget. Filchners egentlige oppdrag var å videreutvikle denne spionringen, som overvåket skipsfarten mellom Norge og England og sendte meldinger om skipsavganger til Tyskland via en større tysk spionsentral i Göteborg. I Bergen havn rekrutterte han i tillegg en rekke kontakter og informanter blant sjøfolk og kapteiner.

Denne doble rollen – som fredsfremmer og spion – skapte spenninger. Filchner forlot Norge tidlig, etter et stormfullt møte med Harthern som var misfornøyd med Filchners sammenblanding av propaganda og etterretningsarbeid. Da pressebyrået i 1917 ble avslørt som en front for spionringen, resulterte det i rettsaker der 14 personer ble tiltalt, og ti ble dømt for spionasje.⁶⁶

Ernst Harthern er et godt eksempel på hvordan tyske myndigheter brukte utflyttet landsmenn til å bygge opp og drive propagandanettverk i nøytrale land som Norge. Ernst Ludvig Harthern-Jacobsen, som han var døpt, ble født i 1884 i en sekulær jødisk familie i Stade, Tyskland.⁶⁷ Oppveksten var turbulent med økonomisk krise og morens tidlige død. Til tross for utfordringer, inkludert fattigdom og kortvarige fengselsopphold, fant Harthern veien til litteraturen, oppmuntret av den berømte forfatteren Thomas Mann. Hans litterære karriere førte ham til å bidra med artikler og romaner som ofte utforsket tysk-jødisk identitet, før han i 1910 flyttet til Norge for å jobbe som korrespondent for den liberale Frankfurter Zeitung. I Norge giftet han seg, stiftet familie og ble engasjert som oversetter og kulturformidling. Gjennom sitt arbeid utviklet han vennskap med norske forfattere og kunstnere, og skrev rosende anmeldelser av norske forfattere for et tysk publikum. Han støttet også unge, ukjente malere, skaffet seg en bemerkelsesverdig kunstsamling og bidro til det kulturelle båndet mellom Norge og Tyskland.⁶⁸

Ved utbruddet av første verdenskrig var Harthern en prominent figur i Kristianias journalist- og kunstmiljø. Hans patriotisme og nasjonalisme, forsterket av hans jødiske bakgrunn og et behov for å bevise sin lojalitet til Tyskland, påvirket sterkt hans journalistiske virke og førte til at han snart utviklet tette bånd til den tyske legasjonen, fulgte deres instruksjoner om hvordan han skulle formidle tyske interesser og synspunkter i sine artikler. Hartherns vei inn i propagandaarbeid spilte det presset mange tyske intellektuelle, assimilerte jøder følte både før og, spesielt, etter krigsutbruddet. Dette gjorde Harthern til en sterk forsvarer av tysk kultur og nasjonalisme i Norge, og la grunnlaget for hans arbeid og samarbeid med tysk propaganda, som også førte til at han forsøkte å rekruttere nordmenn inn i dette arbeidet, men med vekslende hell.⁶⁹

Hartherns påvirkningsarbeid gjorde han også i økende grad kontroversiell i Norge. Dette toppet seg da han 29. september 1916, på et tidspunkt da den tyske ubåtkrigen hadde blitt intensivert, publiserte et intervju i Frankfurter Zeitung med det som ble omtalt som en 'aktiv norsk diplomat'. Intervjuet, som er et eksempel på hvordan saker fra Norge ble brukt til å påvirke tysk opinion, omhandlet Norges offisielle holdning til ubåtkrigen. Ifølge Hartherns kilde aktet Norge å holde seg nøytralt, selv om Tyskland til en viss grad skadet norske interesser. Den anonyme kilden uttalte at Tyskland hadde folkeretten på sin side når de senket norske skip som førte kontrabande, det var ingen fiendtlig handling. Den norske regjering anerkjente dermed, ifølge diplomaten, at ubåtkrigen var en krigsplikt av tvingende nødvendighet for Tyskland.

Hartherns kilde var ingen ringere enn utenriksminister Nils Ihlen, og ifølge Harthern var det utenriksministeren selv som hadde tatt initiativet til intervjuet. Artikkelen vakte større oppmerksomhet i Norge enn i Tyskland. Dagbladet mente for eksempel at den var

[...] beregnet paa at forvirre og lamme den norske opinion under det voldsomste undervannsbaatangrep, som den norske handelsflåte har været utsat for. Man gav jo det utseende av, at de tyske u-baaters fremfærd mot vore fartøier hadde sitt forsvar i selve det norske diplomati.⁷⁰

Stormen ble så kraftig at UD 11. oktober fant det nødvendig å sende ut en pressemelding som benektet at noen norsk diplomat hadde latt seg intervjuet av Harthern eller overhode ytret uttalelsene, som stred mot regjeringens oppfatning. Trolig hadde Ihlen sagt ting til Harthern han ikke skulle sagt. Harthern svarte ikke på angrepene, og hevdet senere at det var fordi tyske myndigheter forbød ham å gjøre det av hensyn til de norsk-tyske forbindelser. Han skal dessuten ha blitt anmodet om å ta en ferie i Tyskland av sin venn Ihlen. Norsk presse oppfattet Hartherns taushet som en innrømmelse av at intervjuet var fabrikkert. Det er klart at Ihlen måtte nekte for å ha sagt dette, selv om 'alle' i pressen og UD viste at han

var Hartherns kilde.⁷¹ For Harthern betydde dette at hans mulighet for å påvirke norsk opinion ble kraftig redusert. En ting er at han ble satt under overvåkning av det norske Opdagelsespolitiet, en annen er at han av de pro-britiske delene av norsk presse ble brennemerket som tysk spion. Det hjalp heller ikke at han ble aktivt motarbeidet av sin tyske kollega Filchner, som i mellomtiden hadde slått seg ned i Nederland. Herfra henvendte han seg til den norske legasjonen i den Haag med harde anklager mot det han omtalte som «dieser Kreatur» Harthern. Etter hvert gikk anklagene i mer antisemittisk retning, med advarsler mot «der mosaischen Pest eienes Harthern alias Hoyer» som Norge etter Filchners mening burde holdes ren og bevares fra.⁷² Legasjonsråden, Hans Emil Huitfeldt, sendte kopier av Filchners brev til UD. Filchners motiv virker å ha vært et forsøk på å renvaske seg selv, og revansje for Hartherns rolle i måten han måtte forlate Kristiania på høsten 1916.

Der Ernst Harthern mislyktes, opplevde pastor Hermann Günther, prest i den tysk-evangeliske menigheten i Kristiania, større fremgang. I nært samarbeid med tyske myndigheter, drev han et utstrakt arbeid med å rekruttere og finansiere tysk sympatiserende norske journalister, pressefolk, og kulturpersonligheter under krigen. Günther var en vel ansett person i Norge før krigen, og ble blant annet ansatt ved universitetet i Kristiania i 1914 for å holde populære forelesninger. Hans innsikt i samfunnsliv, norsk-kunnskaper og sosiale posisjon gjorde ham til en effektiv propagandist, og han brukte sin stilling til å påvirke norske redaktører og organisasjoner.⁷³

En av de første norske påvirkningsagentene som pastor Günther rekrutterte var Bjørn Bjørnson, sønn av Bjørnstjerne Bjørnson. 'Lille BB', som han ofte litt nedlatende ble kalt, hadde sin skuespiller- og teaterutdanning fra både Tyskland og Østerrike, og hadde vært pro-tysk lenge før krigsutbruddet. I 1914 opprettet han med støtte fra tysk næringsliv telegrambyrået Norden som skulle forsyne skandinavisk presse med pro-tysk og østerriksk informasjon, for å motvirke den allierte propagandaen. Telegrambyrået ble et sentralt redskap for sentralmaktens propaganda i Norge og Skandinavia, om enn med begrenset suksess.⁷⁴ Det uttalte pro-tyske budskapet var rett og slett ikke veldig populært i Norge, og snart ble byrået aktivt boikottet av de fleste avisredaksjoner. Bjørnson mistet også selv litt interessen for arbeidet og overlot driften til andre. I 1915 reiste han imidlertid på foredragsturne i Norge og Sverige med erfaringer og inntrykk fra den tyske innsatsen på østfronten. Turneen fanget Günthers oppmerksomhet og han overbeviste Bjørnson om å dele sine erfaringer med tyske propagandamyndigheter i Berlin.⁷⁵

En av de viktigste kanalene som Günther og hans nettverk brukte til å fremme Tysklands sak i Norge var Ukens Revy.⁷⁶ Redaktør Victor Mogens og redaksjonssekretær Ronald Fangen tilhørte alt i utgangspunktet de som var positivt innstilt til sentralmaktene, og da tidsskriftets finansielle situasjon ble vanskelig, trådte tyske myndigheter inn gjennom forskjellige mellommenn for å sikre fortsatt drift. I bytte krevde de at tidsskriftet støttet Tysklands sak. Flere av bladets journalister, inkludert Erik Lie, hans sønn (og senere NS-minister) Jonas Lie, Nils Kjær, og Herman Harris Aall, mottok også finansiering fra den tyske staten. Erik Lie ble rekruttert i vinteren 1916, og hadde fra starten av 1917 sin base i Berlin. Herfra sendte han hjem reportasjer som blant annet forsøkte å motbevise rykter om hungersnød og uro i Tyskland på grunn av de alliertes blokade.⁷⁷ Til tross for Ukens Revys intensive innsats, med bidrag fra deres stjernegalleri av journalister, og støttet av tyske midler, synes effekten på norsk opinion å ha vært begrenset eller marginal.

Britiske påvirkningsagenter

På alliert side var britene fra starten av sentrale i å lede både etterretnings- og propagandainnsatsen i Norge. De kjente godt til nettverkene som tyskerne hadde bygget opp, men observerte raskt at til tross for at dette inneholdt personer som hadde vært bosatt i landet før krigsutbruddet med respektable

jobber, og ble ansett som godt integrerte i det norske samfunnet, hadde det begrenset effekt på det norske samfunn. Grunnen, slik britene oppfattet den, var at tysk propaganda ble sett på som overdrevet og bombastisk, og derfor lite troverdig. Britene opplevde derimot at de selv befant seg i en mer gunstig posisjon, og stort sett ble møtt med en positiv innstilling i det norske samfunnet, støttet av landets økonomiske og politiske elite. Dette hadde historiske grunner. Mens norske akademikere og intellektuelle på 1800-tallet hadde bygget forbindelser til Tyskland, hadde de økonomiske og politiske miljøene – særlig knyttet til skipsfart og handel – fått tilsvarende bånd til Storbritannia.⁷⁸ Dette ga britene en fordel i propagandakrigen, ettersom de kunne bygge på en allerede etablert godvilje og tillit.

Frykt for en stigende tysk innflytelse utover i 1915- og 16 førte imidlertid til at den britiske agenten Rowland Kenney ble sendt til Norge. Flere i det britiske overvåkings- og propagandaapparatet var bekymret over hvor godt organisert tyskerne var i Norge, særlig deres journalister. Britene var særlig opptatt av å kontre påvirkningen de mente å kunne se fra det tyske WTb. I sin første rapport fra Norge i 1916 kunne Kenney gi detaljer om hvordan den tyske legasjonen i Kristiania hadde kontakter med ulike aviser og deres redaktører.⁷⁹ Han påpekte også britisk innsats når det kom til propaganda i Norge, og de svakheter han så i dette arbeidet. Han advarte imidlertid mot å etablere et eget britisk pressebyrå, da tyskernes hadde gjort dette nærmest umulig med deres egen propaganda og journalister. Han anbefalte isteden at man burde få en godt ansett britisk presseemann til Norge som kunne skape kontakter med norske redaktører og journalister, og på den måten kontre den tyske innflytelsen. Det vil si at Kenney, som var journalist, foreslo seg selv til å gjennomføre dette arbeidet.

Fra januar 1917 begynte Kenney sitt arbeid under dekke av å være journalist for WTb's britiske konkurrent Reuters. Alt fra starten av beklaget han seg imidlertid seg over mangelen på britiske nyheter som kunne distribueres til det norske markedet, og at det var en overveldende mengde med tyske nyheter og propaganda som gjennomsyret det norske pressemarkedet. Han tilsvar på situasjonen var «kun nyheter kan motvirke nyheter; fortrinnsvis, selvsagt, gode nyheter».⁸⁰

Hoveddelen av Kennneys arbeid handlet om å knytte kontakter med norske avisredaktører og pressefolk. I løpet av 1917 bygget han opp et stort nettverk av kontakter som han distribuerte propaganda-materiale gjennom. I en rapport fra januar 1918 hevdet han at mer enn 200 av artiklene som han sendte ut var blitt brukt av norsk presse. Dette er trolig en aldri så liten overdrivelse, men det er ikke tvil om at han fikk plassert en lang rekke pro-britiske nyheter i norske aviser. Kennneys virke gikk samtidig utover å bare være formidler av saker. Han brukte det voksende norske nettverket til å samle inn informasjon som ble sendt videre tilbake til London, samtidig som han også øvde også press på norske stringere for utenlandske aviser. Blant disse var den tidligere Morgenbladredaktøren Nils Vogt, som skrev for *The Times*, så vel som Berlingske Tidende og Stockholms Dagblad, og som Kenney oppfattet som fiendtlig innstilt til britene.⁸¹

Som vi har sett, var det viktigste elementet i propagandaen mot nøytrale land å bruke nasjonale påvirkningsagenter, enten i form av utenrikskorrespondenter i de krigførende landene eller personer som kunne påvirke opinionen i den hjemlige offentligheten. Den viktigste kilden for de allierte var et lite, men innflytelsesrikt norsk miljø av utenlandskorrespondenter i Storbritannia og Frankrike. I London var de fremtredende norske presserepresentantene, som nevnt over, Ella Anker, Nils Kittelsen, og Mons M. Mjelde. Alle tre viste en utpreget positiv holdning til Storbritannia og var godt integrert i det britiske presse- og politikkmiljøet.

Ella Anker, som også var en av grunnleggerne av Anglo-Norse Society in London i 1918, ble etter krigen hedret med den britiske ordenen OBE for sitt arbeid. Ifølge begrunnelsen fra det britiske Utenriksdepartementet var hun en «entusiastisk beundrer av alt britisk» og en særlig effektiv formidler av britiske syns-

punkter.⁸² Hun var ikke alene blant nordmenn i å bli innstilt til britiske ordener for sin innsats i å spre den britiske versjonen av krigen, Totalt 34 personer ble foreslått, og listen fra ambassadør Findlay i Kristiania inneholdt personer fra en lang rekke deler av det offentlige Norge, inkludert media, politiet og forsvaret, og det britene omtalte som 'vennlighetsinnede politikere'.⁸³ Fra politikken ble Odelstingspresident Johan Castberg (Arbeiderdemokratene/Venstre) og medlem av Utenrikskomiteen, Wollert Konow (Frisinnede venstre) trukket fram. Den sistnevnte fordi han gjentatte ganger hadde demonstrert vilje til å «hjelp oss med alt han har kunnet», mens førstnevnte hadde gitt «svært verdifull støtte til vår sak». ⁸⁴ Fra pressen ble foruten Anker også redaktøren i Tidens Tegn, Rolf Thommessen trukket fram som en som «aldri sviktet oss», mens Knut Domaas i Norges Handels- og Sjøfartstidende hadde «gjort oss store tjenester gjennom å sørge for at opinionen ikke glemte den opprørende tyske ubåtkrigen, og effektivt har fremmet våre synspunkter». ⁸⁵ Andre som ble trukket fram for sin innsats i å fremme britiske synspunkter var Generalkonsul O.J. Storm som var en «overbevist beundrer av alt vestlig som motsats til tysk kultur», og hadde gitt «særlig verdifullt» forsvar for britiske interesser i Norge, mens professor Christen Collin ved Universitetet i Oslo hadde vært «en av våre mest velformulert og tydelige forsvarere». ⁸⁶ Hvor vellykket britene mente at deres påvirkningsarbeid mot Norge var, illustreres tydelig av Findlays kommentar til innstillingen:

Listen er lang, men grunnen er at etter min mening har vi fått mer ut av Norge enn av noe annet nøytralt land, og den består av patriotiske nordmenn som lot seg overbevise om at norsk uavhengighet var avhengig av vår seier, og gjorde alt det de innenfor anstendigheten kunne, selv på bekostning av sine egne interesser, for å hjelpe oss (Sir Mansfeldt Findlay, britisk ambassadør i Kristiania, 1919). ⁸⁷

Selv om det britiske påvirkningsarbeidet utgjorde den overveiende delen av de alliertes innsats i Norge, så har vi også eksempler på at også andre land var aktive. I Frankrike utmerket Frøis Frøisland seg som en sterk stemme for Frankrikes sak gjennom hele krigen. ⁸⁸ Hans rapportering resulterte ikke bare i mange nyhetsartikler om den franske motstanden mot tyskerne, men også i boken *Fra Paris Og Frankriges Front under Krigen*, utgitt i 1916. En annen effektiv propagandør eller påvirkningsagent for Frankrike var den aldrende norske offiseren Henrik Angell. I tillegg til sine mange reiser på Balkan før krigen, søkte Angell å verve seg til den franske fremmedlegionen under krigen, men hans alder skapte problemer i møte med fransk militærbyråkati. Isteden fokuserte han, med stort hell, på å rapportere til norske medier om de nordmenn som hadde valgt å verve seg til legionen og deres innsats for Frankrike. I 1918 publiserte han disse historiene i boka *For Frankrigs ret og ære*. ⁸⁹ Og da USA kom med i krigen våren 1917 ble også de norsk-amerikanske miljøene brukt som påvirkningsagenter overfor Norge, først og fremst gjennom at deres fortellinger fra fronten ble trykket i norske aviser. ⁹⁰

Avsluttende betraktninger

I denne artikkelen har vi søkt å utforske fremveksten av propaganda og påvirkningsarbeid under første verdenskrig, med særlig søkelys på Norge som propagandaslagmark. På grunn av sin geografiske plassering kom landet til å spille en betydelig rolle som en viktig kanal for informasjon, mennesker og varer som reiste mellom øst og vest. Norges strategiske posisjon skapte en arena for et komplekst spill mellom britisk og tysk myndigheter som både gjennom etterretning og propaganda arbeid søkte å påvirke det norske samfunn.

Propagandakrigen hadde sine røtter tilbake til midten av 1800-tallet og fremveksten av invasjonslitteratur som fremstilte fiktive scenarier av krig. Fiksjonsfortellingene spilte en avgjørende rolle i å

Karikaturtegning av statsminister Gunnar Knudsen og en tysk journalist, Veslefrikk 14.april 1917.

forme offentlig mening og påvirke politiske og militære beslutninger i forkant av krigen. Hvor hurtig propagandaapparatene ble bygget opp, hvor omfattende deres virksomhet ble, og hvor stor virkning de fikk, både for det sivile liv og for krigføringen, må imidlertid også sees i sammenheng med fremveksten av en mer aktiv og intervenerende stat som vokste frem under krigen. Etter krigsutbruddet i 1914 søkte både de allierte og sentralmaktene, gjennom et kraftig utvidet propagandaapparat, å påvirke offentlig mening i sine egne land og i nøytrale land som Norge. Dette bidro til å gjøre Norge til en slagmark for disse propagandaanstrengelsene som også inkluderte norske aktører som ble rekruttert som påvirkningsagenter for å fremme enten de alliertes eller sentralmaktens agendaer. Både den påfølgende propagandakrigen, og kampen mellom britiske og tyske perspektiver har ikke tidligere vært gjenstand for en samlet analyse, eller plassert i en bredere europeisk kontekst. Den studien viser imidlertid at Norge langt på vei følger utviklingen i den europeiske og internasjonale propagandakrigen der det var de allierte, og særlig britene, som gikk seirende ut på grunn av at de kom i gang raskere, hadde bedre koordinering mellom statlige institusjoner, og mellom staten og private aktører, særlig i pressen. Tyskland framstod derimot som mer amatørmessige, og propagandaarbeidet ble preget av interne stridigheter i statsapparatet om hvem som skulle ha ansvaret.

Propagandakrigen i Norge viste i hovedsak de samme trekkene som den generelle propagandakrigen; manglende tysk finesse og organisering sammen med et vanskeligere budskap – særlig etter at den ubegrensede ubåtkrigen begynte å senke norske skip etter 1917 – gjorde at den tyske versjonen bare i liten

grad trengte igjennom i den norske offentligheten. Dette var samtidig ikke helt uten unntak. Som vi kan se fra Werenskjold og Dahlens studier av filmsensuren, lyktes blant annet tyskerne i å påvirke norsk filmsensur i stor grad.⁹¹ I hovedsak traff de tyske forsøkene imidlertid på de som alt på forhånd var positivt innstilt til Tyskland, særlig innenfor kulturfeltet, men klarte ikke å overbevise den norske opinionen utover dette. Det er ikke tvil om at det britiske påvirkningsarbeidet lyktes langt bedre i så måte. Kombinasjonen av et godt samarbeid med sentrale aktører innenfor pressen og den bredere offentligheten, et effektivt propagandaarbeid, og den tyske krigføringens påvirkning på Norge, gjorde at den norske opinionen i økende grad ble engelskvennlig utover i krigen.⁹²

Det er vanskelig å fastslå med sikkerhet i hvor stor grad norske journalister bevisst lot seg rekrutterte med det direkte formål å fremme alliert propaganda i Norge, men i reportasjer, foredrag, artikler, og bøker ser vi en tydelig positiv innstilling til de alliertes sak, og tilsvarende negativ holdning til Tyskland. Selv om dette mønsteret også gjenspeiles i aktivitetene til påvirkningsagentene som ble rekruttert for å spre tysk propaganda i Norge, var det den britiske versjonen av årsakene til- og formålet med Første verdenskrig som vant fram. Eksisterende forskning har i hovedsak forklart denne utviklingen med at norsk opinion ble påvirket av ubåtkrigens konsekvenser for Norge og norske sjøfolk, men – som vi har vist i denne artikkelen – dette kan ikke sees uavhengig av påvirkningskrigen som Tyskland og Storbritannia førte i Norge.

Noter

- 1 Se f.eks. Eksteins, 1989; Horne, 1997, 1-17.
- 2 Horne, 1997, 5; Paddock, 2004; Brazier og Brandal, 2024.
- 3 Horne, 1997; Paddock, 2004; Welch, 2014a; Welch, 2014b. Se også Werenskjold og Pedersen Dahlen, 2023, 57-115. Her er det samtidig et poeng at det er vanskelig å bruke en lukket definisjon av propaganda, gitt at dette var en tid hvor begreps innhold i stor grad var i flyt, og at man risikerer å utelukke viktige elementer dersom man anlegger en strengt avgrenset definisjon.
- 4 I størstedelen av perioden 1914-18 var det mest vanlig å snakke om Sentralmaktene (Tyskland, Østerrike-Ungarn, og deres allierte) mot Ententemaktene (Storbritannia, Frankrike og Russland). Mot slutten begynte man å omtale ententelandene som De allierte, særlig etter at USA kom med i krigen i 1917, noe som også har blitt betegnelsen i ettertid. Vi bruker derfor dette begrepet videre i teksten.
- 5 Om norsk nøytralitet, se Riste, 1965. Om de økonomiske konsekvensene, se f.eks. Keilhau, 1927 og Vogt, 1938. Om radikaliseringen av arbeiderbevegelsen, se f.eks. Bjørgum, 1996; Maurset, 1972, og Fure, 1983.
- 6 Se f.eks. Simonsen, 2014, 31-81; Ottosen, 2014, 9-30; Brandal, Brazier og Teige, 2010, og Brandal, Brazier og Teige, 2022.
- 7 Carr & Evans, 2018. Se også Bloch, Putman, og Bruke, 2015 og Wineburg, 2001. Blochs arbeid er opptatt av å skape sammenhengende historiske narrativ basert på et kritisk utvalg og tolkning av tilgjengelig materiale, som er spesielt relevant når man skal forstå propagandaens komplekse natur og dens virkning på offentligheten.
- 8 Horne, 1997; Paddock, 2004; Welch, 2014.
- 9 Welch, 2014.
- 10 Paddock, 2004.
- 11 Scott, 1998.
- 12 Griffin, 2015, 5-23.
- 13 Et interessant, men separat tema, er den voldsomme propagandaen som ble benyttet fra den amerikanske staten overfor de norsk-amerikanske miljøene i 1917-18, som i noe grad også fikk en spillover virkning i Norge i krigens siste år. Denne virket samtidig som en forsterker på utviklingen, enn som en selvstendig faktor. For mer om dette, se Brandal, Brazier og Teige, 2014; Chrislock, 1981.
- 14 Jf. Kennedy, 1989, 209-215.
- 15 Melby, 2023, 202f.
- 16 Budgen, 2014.
- 17 MacMillan, 2014, 80ff.
- 18 Budgen, 2014, 2.
- 19 Brazier, 2013, 113-15.
- 20 Melby, op.cit., 208.

- 21 Munk var Sven Elvestad og Olaf Wilhelm Erichsen, jf. Sørensen, 2004, 123.
- 22 Melby op.cit., 210.
- 23 Melby, op.cit., 212.
- 24 Budgen, 2014, 2.
- 25 Se Brandal, Brazier og Teige, 2010, 112ff; Sørensen og Brandal, 2019, 39ff; Brandal, Brazier og Teige, 2022, 110ff.
- 26 Forh. O. nr 101, 1915, 807
- 27 For en gjennomgang av denne debatten, se Brazier og Brandal, 2024, særlig ss. 32-34
- 28 Se Rosvoll, Lien og Brustad, 2015.
- 29 Se f.eks. Clarke, 2012, 404ff.
- 30 McMeekin, 2013, 363ff
- 31 Se f.eks. Hochschild, 1998, 295. For historien om nordmenns opplevelser i Kongo, se Godøy, 2010.
- 32 Förster, 2000, 14.
- 33 Horne og Kramer, 2000, 166.
- 34 Bruendel, 2017, 2.
- 35 Bruendel, 2017, 2.
- 36 Connolley, 2014, 2. Se også Horne og Kramer, 2000, 166. Eksisterende internasjonal lov i august 1914 var landkriksreglementet i Haag-konvensjonen av 1907, som sa lite om behandling av sivilbefolkningen på okkupert territorium. Et forsøk på å etablere en mer omfattende okkupasjonslov, Brusselerklæringen av 1874, hadde strandet på grunn av uenighet.
- 37 Demm, 2017, 7.
- 38 Se kap. 1. «The war for the american mind» i Kennedy, 2004.
- 39 Aftenposten (1915, 22. oktober). Den amerikanske gesandts intervention, s. 2.
- 40 Bruendel, 2017, 8. For den mest omfattende gjennomgangen av dette temaet, se Proctor, 2003.
- 41 Morgenposten (1917, 24. oktober). Mata Hari, s. 3.
- 42 Horne og Kramer, 2000, 166. Om det armenske folkemordet, se Akçam, 2018.
- 43 Frøisland, 1916, 29
- 44 Frøisland, 1916, 18.
- 45 Se f.eks. Brandal, Brazier og Teige, 2014, 69-70.
- 46 Monger, 2014, 3. Se også Bruendel, 2017, 3.
- 47 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 78-80.
- 48 Monger, 2014, 3.
- 49 Ther, 2014, 5.
- 50 Se f.eks. Brandal og Teige, 2012, 86-87.
- 51 Den tyske satsingen på ubåter for å ramme de alliertes forsyningslinjer ble først satt i verk i 1915. Den tyske flåtens nederlag i Jyllandslaget sommeren 1916 førte til at ubåtkrigen ble utvidet til å være en 'ubegrenset ubåtkrig' fra 1. februar 1917, og gjorde også nøytrale skip til krigsmål. Se f.eks. Haug, 1994.
- 52 Ther, 2014, 7-8.
- 53 Bruendel, 2017, 3
- 54 An die Kulturwelt 4.10.1914, sitert fra Eckart, 2000, 134.
- 55 Ther, 2014, 5.
- 56 Krumeich, 2016, 3.
- 57 Krumeich, 2016, 3.
- 58 Ther, 2014, 5.
- 59 Brandal, Brazier og Teige, 2014, 169.
- 60 Ottosen, 2014, 9ff.
- 61 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 177; Ottosen, 2014, 23.
- 62 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 68.
- 63 RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6 straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til opdagelsespolitiet 11.6 1917; RA, UD, pk. 5819, P25 K-02/17, Mjelde til Ihlen 4.6 1917 og Anker til Vogt 1.6 1917.
- 64 Greve, 1982, 52.
- 65 RA, Generalstaben, IV avdeling, pk. 210 Tyske spioner 1917-18, straffesak mot Filchner m.fl., dok. 9 rapport til opdagelsespolitiet 11.9 1916.

- 66 LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939; RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6. Straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til Opdagelsespolitiet 11.6 1917, 85 rapport til Kristiania opdagelsespoliti 25.6 1917 og 96 Søhr til Sundt 6.7 1917; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker, pk. 81 Spionsaker II 1917, Hagerup Wollebæk 31.8 1917, Harthern til Hagerup 20.9 1917, Oslo statsadvokatembete til JPD 6.10 1917, JPD til UD 10.10 1917 og R.adv. til JPD 1.12 1917 og pk. 84 Spionsaker V 1919-39, diverse brev, spesielt Huitfeldt til UD 13.7 1921; Aftenposten (1917, 24. august). Hr. Harthern, s. 1; Aftenposten (1917, 26. august). Hr. Harthern igjen. 1917, s. 4; Aftenposten (1917, 1. september). Hr. Harthern benegtelser og edstillbud, s. 3; Aftenposten (1917, 8. desember). Hr. Harthern avløres, s. 1.
- 67 Det følgende om Harthern er basert på Brandal, Brazier og Teige, 2010, 67-68.
- 68 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 68.
- 69 Brandal, Brazier og Teige, 2010, særlig s. 11ff og 67f.
- 70 Tidens Tegn (1916, 12. oktober). Siste fase i den tyske undervannskrig mot den norske handelsflaate, s. 6; Tidens Tegn (1916, 12. oktober). Utenriksministerens og pressen, s. 2.
- 71 Riste, 1965, 128 og 257; Dagbladet (1916, 11. oktober). Hr. Harthern interview, s. 1; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker ordnet systematisk etter emne, pk. 81 Spionsaker II 1917, Pressemelding 10.10 1916 og UD til JPD 12.10 1916; LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939.
- 72 RA, JPD, Politikontor, P, Ob, pk. Nr 84 Spionsaker V 1919-39, Filchner til Huitfeldt 8.9 1918; LAS, Rigspolitichefen, Udlændigesager, nr. 7789 Ernst Harthern, rapport til Rigspolitichefen 11.3 1939; RA, R.adv., Diverse saker, D saksarkiv 1886-1956, pk. 6. Straffesak mot Karl Schwartz m.fl., straffesak mot Laven, Schwartz og Thoresen, dok. 79 Mjøen til Opdagelsespolitiet 11.6 1917, 85 rapport til Kristiania opdagelsespoliti 25.6 1917 og 96 Søhr til Sundt 6.7 1917; RA, JPD, Politikontor P, Ob saker, pk. 81 Spionsaker II 1917, Hagerup Wollebæk 31.8 1917, Harthern til Hagerup 20.9 1917, Oslo statsadvokatembete til JPD 6.10 1917, JPD til UD 10.10 1917 og R.adv. til JPD 1.12 1917 og pk. 84 Spionsaker V 1919-39, diverse brev, spesielt Huitfeldt til UD 13.7 1921.
- 73 Nævestad, 2013, 28ff.
- 74 Brandal, Brazier og Teige, 2010, 221-222.
- 75 Nævestad, op.cit., 39.
- 76 Nævestad, op.cit., 49f.
- 77 Roughvedt, 2013, 30-34; Nævestad, op.cit., 95.
- 78 Se Brandal og Bratberg, 2015, 43ff.
- 79 Buvarp, 2016, 83.
- 80 Sitert i Buvarp, 2016, 86. Vår oversettelse.
- 81 Buvarp, 2016, 82
- 82 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 5f. Vår oversettelse.
- 83 NA, FO-273, British decorations for Norwegian Subjects for services during the War. Findlay to Russel, 20. Mars 1919.
- 84 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. Vår oversettelse.
- 85 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. s. 4-6. Vår oversettelse.
- 86 NA, FO-272. Recommendations for Order of British Empire to Norwegians, s. 1. s. 4-6.
- 87 NA, FO2-73, British decorations for Norwegian Subjects for services during the War. Findlay to Russel, 20. Mars 1919. Vår oversettelse.
- 88 Pryser, 1970.
- 89 Brandal, Brazier og Teige, 2014, 108-109. Se også Angell, 1918; Andersen, 2001.
- 90 Brandal, Brazier og Teige, 2014, særlig s. 265-278 og 326-355
- 91 Se Werenskiold og Dahlen, 2023.
- 92 Se f.eks. Simonsen, 2014, 43-45.

Litteraturliste

- Akçam, T. (2018). *Killing orders: Talat Pasha's telegram and the Armenian Genocide*. Palgrave MacMillan.
- Brazier, E. (2013). Rats and anthills. I C. Ahlund (red.), *Scandinavia in the First World War* (pp. xx-xx). Nordic Academic Press.
- Andersen, R. (2001). *Henrik Angell: En nordmann på tvers*. Aschehoug.
- Angell, H. (1918). *For Frankrigs ret og ære: Fra den franske front*. Kristiania.
- Bjørgum, J. (1996). *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918* (Doktoravhandling). Universitetet i Oslo.

- Bloch, M., Putman, P., & Burke, P. (2015). *The historian's craft*. Manchester University Press.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2010). *Den mislykkede spionen: Fortellingen om kunstneren, journalisten og landssvikeren Alfred Hagn*. Humanist.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2014). *De ukjente krigerne: Nordmenn i første verdenskrig*. Humanist.
- Brandal, N., Brazier, E., & Teige, O. (2022). Securing the state: The First World War and the birth of the modern surveillance state in Scandinavia. I A. Marklund & L. Skouvig (red.), *Histories of surveillance from antiquity to the digital era: The eyes and ears of power* (pp. 105-121). Routledge.
- Brandal, N., & Teige, O. (2012). The secret battlefield: Intelligence and counterintelligence in Scandinavia during the First World War. I C. Ahlund (red.), *Scandinavia in the First World War* (pp. 85-108). Nordic Academic Press.
- Brazier, E., & Brandal, N. (2024). 'Under such extraordinary circumstances': The Norwegian state's attempt at defining and controlling refugees and migrants during the First World War. I K. Ruszała (red.), *Refugees and population transfer management in Europe, 1914-1920s* (pp. 25-42). Routledge.
- Budgen, D. (2014). Literature. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10329/1.1>
- Bruendel, S. (2017). Othering/Atrocity propaganda. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10397>
- Carr, E. H., & Evans, R. J. (2018). *What is history?* Penguin Books.
- Chrislock, C. H. (1981). *Ethnicity challenged: The Upper Midwest Norwegian-American experience in World War I*. The Norwegian-American Historical Association.
- Clarke, C. (2012). *Sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*. Allen Lane.
- Connolley, M. (2014). Visualization of violence. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10169>
- Demm, E. (2017). Caricatures. I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.11023>
- Eckart, W. U. (2000). 'The Most Extensive Experiment that the Imagination Can Conceive': War, emotional stress, and German medicine. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 133-149). Cambridge University Press.
- Eksteins, M. (1989). *Rites of spring: The great war and the birth of the modern age*. Houghton Mifflin.
- Eriksen, T. L. (2009). Folkemord i et sammenlignende koloniperspektiv: En oversikt over en fagdebatt. *Historisk tidsskrift*, 88(3), 399-438.
- Fure, O.-B. (1983). *Mellom reformisme og bolsjevisme: Norsk arbeiderbevegelse 1918-1920. Teori-praksis* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Förster, S. (2000). Introduction. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 1-18). Cambridge University Press.
- Frøisland, F. (1916). *Fra Paris og Frankriges front under krigen*. Cammermeyer.
- Godøy, B. (2010). *Solskinn og død: Nordmenn i kong Leopolds Kongo*. Pax.
- Greve, T. (1982). *Spionjakt i Norge: Norsk overvåkingstjeneste i tiden før 1940*. Aschehoug.
- Griffin, R. (2015). Fixing solutions: Fascist temporalities as remedies for liquid modernity. *Journal of Modern European History*, 13(1), 5-23.

- Hagtvet, B. (1998). *Hvor gjerne vilde jeg have været i Deres sted -: Bjørnstjerne Bjørnson, de intellektuelle og Dreyfus-saken*. Aschehoug.
- Haug, K. E. (1994). «Falls Norwegen auf die Seite unser Feinde tritt»: Det norsk-tyske forhold fra sommeren 1916 til utgangen av 1917. (MA-oppgave). NTNU.
- Hayward, J. (2005). *Myths and legends of the First World War*. The History Press.
- Hochschild, A. (1998). *King Leopold's ghost: A story of greed, terror and heroism in colonial Africa*. Mariner Books.
- Horne, J. (1997). *State, society, and mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge University Press.
- Horne, J., & Kramer, A. (2000). War between soldiers and enemy civilians. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 153-168). Cambridge University Press.
- Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*. Aschehoug.
- Kennedy, D. M. (2004). *Over here: The First World War and American society*. Oxford University Press.
- Kennedy, P. (1989). *The rise and fall of the great powers*. First Vintage Books.
- MacMillan, M. (2014). *The war that ended peace: The road to 1914*. Random House.
- Maurseth, P. (1972). *Fra Moskva-teser til Kristiania-forlag: Det norske arbeiderparti og Komintern fra 1921 til februar 1923*. Pax.
- McMeekin, S. (2013). *July 1914: Countdown to war*. Icon Books.
- Melby, C. K. (2023). Norsk fremtids- og invasjonslitteratur før 1914 i et skandinavisk og europeisk perspektiv. *Historisk tidsskrift*, 102(3), 202–216. <https://doi.org/10.18261/ht.102.3>
- Monger, D. (2014). Propaganda at home (Great Britain and Ireland). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10880>.
- Nævestad, E. (2013). *Så å si sant: Tysk propaganda i Norge under 1. verdenskrig* (MA-oppgave). Universitetet i Oslo.
- Ottosen, R. (2014). Pressens og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig. *Pressehistorisk tidsskrift*, 22, 9-28.
- Paddock, T. R. E. (red.). (2004). *A call to arms: Propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War*. Praeger Publishers.
- Proctor, T. (2003). *Female intelligence: Women and espionage in the First World War*. York University Press.
- Pryser, T. (1970). *Norske presseprofiler* (Vol. III). Mallingske boktrykkeri.
- Riste, O. (1965). *The neutral ally: Norway's relations with belligerent powers in the First World War*. Universitetsforlaget.
- Ridel, C. (2014). Propaganda at home (France). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10359>.
- Rosvoll, M., Lien, L., & Brustad, J. A. (2015). 'Å bli dem kvit': Utviklingen av en 'sigøynerpolitikk' og utryddelsen av norske rom. HL-senteret.
- Roughvedt, B. (2013). *Med penn og pistol: Om politiminister Jonas Lie*. Cappelen Damm.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like the state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Simonsen, A. H. (2014). 'En jættekamp saa frygtelig...': Den første verdenskrig i to norske aviser 1914–1918. *Pressehistorisk tidsskrift*, 22, 30-81.

- Strachan, H. (2000). From cabinet war to total war: The perspective of military doctrine, 1861-1918. I R. Chickering & S. Förster (red.), *Great war, total war: Combat & mobilization on the Western Front, 1914-1918* (pp. 19-34). Cambridge University Press.
- Sørensen, Ø. (2004). *Historien om det som ikke skjedde: Kontrafaktisk historie*. Aschehoug.
- Sørensen, Ø., & Brandal, N. (2019). *Det norske demokratiet og dets fiender*. Dreyer.
- Ther, V. (2014). Propaganda at home (Germany). I U. Daniel, P. Gatrell, O. Janz, H. Jones, J. Keene, A. Kramer, & B. Nasson (red.), *1914-18 Online. Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. <https://doi.org/10.15463/ie1418.10488>.
- Van Heyningen, E. (2009). The concentration camps of the South African (Anglo-Boer) War, 1900–1902. *History Compass*, 7(1), 22-43. <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2008.00562.x>
- Vogt, P. (1938). *Jerntid og jobbetid: En skildring av Norge under verdenskrigen*. Tanum.
- Welch, D. (2014a). *Germany and propaganda in World War I: Pacifism, mobilization, and total war*. I.B. Tauris.
- Welch, D. (red.). (2014b). *Propaganda, power and persuasion: From World War I to Wikileaks*. I.B. Tauris.
- Werenskjøld, R., & Dahlen, Ø. P. (2023). Politisk sensur med silkehånd: Tysk stormaktspress og norsk politisk sensur 1914–1940. *Mediehistorisk tidsskrift*, 40, 57-115.
- Wineburg, S. (2001). *Historical thinking and other unnatural acts: Charting the future of teaching the past*. Temple University Press.

Arkiv- og kildeliste

Aviser og tidsskrifter (1913-1918)

Adresseavisen.
 Aftenposten.
 Asker og Bærums Budstikke.
 Bergens Annoncetidende.
 Bergens Tidende.
 Dagbladet.
 Folkets Avis.
 Fritt Folk.
 Journalisten.
 Korsaren.
 Morgenbladet.
 Musikbladet.
 Nationen.
 Norges handels- og sjøfartstidende.
 Norske Intelligenssedler.
 Norsk Retstidende.
 Social-Demokraten/Arbeiderbladet.
 Tidens Tale.
 Tidens Tegn.
 Tyrihans.
 Ukens Revy.
 Verdens Gang.
 Veslefrikk.
 Vikingen.

Arkiv

Riksarkivet i Oslo (NRA):

Utenriksdepartementet (UD)

Legasjonen /Ambassaden i Paris

Legasjonen i London

Generalkonsulatet/Legasjonen i London

Justisdepartementet, Politikontor P

Generalstaben, Generalstabens Efterretningskontor

Statsarkivet i Bergen (SAB):

Bergen politikammer, henlagte saker 1914-18

The U.S. National Archives and Records Administration (NARA):

American Legation Christiania

National Archives (Kew):

War Office (WO)

Home Office (HO)

Foreign Office (FO)

Bundesarchiv (Freiburg)

Abteilung Militärarchiv (BA-MA)

Abteilung Deutsches Reich (BA-R)

Politisches Archiv des Auswärtigen Amt (Berlin)

